

IMENIČKE SLOŽENICE S GLAGOLSKIM PRVIM DIJELOM

U članku se, na osnovi preoblake i tvorbene analize, opisuju struktura i značenje tzv. imperativnih složenica. Opis pokazuje da u njihovoj strukturi nema imperativa i da je njihov drugi dio dvojak, zbog čega pripadaju različitim složeničkim tvorbama. Ističe se da u tih složenica imamo spojnik -i-, da one uglavnom označuju osobu, i to tako da iznose njezinu bitnu karakteristiku, da se uglavnom upotrebljavaju iz podsmijeha i poruge i da je u njih bitno utvrditi i frazeološko značenje osnovnih riječi.

1. Prema morfološkoj pripadnosti prvoga dijela imeničke složenice mogu se podijeliti u ove skupine:

- a) imeničke složenice s imeničkim prvim dijelom (*romanopisac, djecoljubac*)
- b) imeničke složenice s pridjevskim prvim dijelom (*tvrdosan, stolnotenisač*)
- c) imeničke složenice s brojnim prvim dijelom (*trećobratučed, prvoškolac*)
- d) imeničke složenice sa zamjениčkim prvim dijelom (*samozavaravanje, samoupravljač*)
- e) imeničke složenice s glagolskim prvim dijelom (*neznabožac, znatiželja, pazi-kuća*).

2. U skupini imeničkih složenica s glagolskim prvim dijelom najbrojnije su one složenice koje ispred drugog dijela imaju samoglasnik *i*, dakle *plačidrug, ispičutura, vadičep*. Te su složenice najčešće označavane nazivom imperativne složenice. Naziv govori da bi prvi, dakle glagolski dio tih složenica morao biti u nekoj vezi s imperativom.

3. Navodi ih i nabraja već V. Stef. Karadžić.¹ O njima govore Đ. Daničić² i T. Maretić,³ pa J. Živanović,⁴ Stj. Ivšić⁵ i A. Belić,⁶ a najviše se njima pozabavio M. Steva-

¹ Danica, zabavnik za godinu 1828, 102–103.

² Osnove srpskoga ili hrvatskoga jezika. U Biogradu. Izdanje i štampa Državne štamparije 1876.

³ Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika, Zagreb 1899, 1931², 1963³.

⁴ Složene riječi u srpskom jeziku, "Glas Srpske kraljevske akademije" 68, Beograd 1904, 175–207.

⁵ Nešto o riječima složenima s nadri, "Nastavni vjesnik" 15, Zagreb 1906/7, 525–527.

⁶ Savremeni srpskohrvatski književni jezik, II deo: Nauka o građenju reči, Naučna knjiga, Beograd 1949.

nović.⁷ Nalazimo ih u gramatikama Brabec-Hraste-Živkovićevoj,⁸ Pavešić-Vinceovoj⁹ i Težak-Babićevoj.¹⁰ Za njihov prvi dio Daničić iznosi dva mišljenja. Na primjeru složenica *moli-bog* i *mrsi-petka* (rastavljanje je Daničićevo) kaže: “prva pola ... može biti takođe treće lice jedn. sad. vr.” (str. 6), “a u ostalima za koje bi se moglo misliti da su take mislim da je prva pola imperativ” (str. 9). Maretić također smatra da je to imperativ, “ali bez zapovjednoga značenja” (str. 365), odnosno da je riječ o značenju “participa sadašnjeg i (katkad) prošlog ..., na pr. čistikuća ne znači: *čisti kuću*, nego: (žena) *čisteća kuću* i t. d. Zašto je u takvim složenicama imperativ, a zašto nije značenje imperativa, to nije do danas dovoljno protumačeno ni u našoj ni u slavenskoj ni u indoevropskoj gramatici” (2. izd., str. 333). Da je prvi dio tih složenica imperativ slažu se i Živanović, i Ivšić, i Belić. Živanović: “složene riječi u kojima je prva riječ imperativ” (str. 197), Ivšić: „kompoziti koji imaju imperativ u prvom dijelu” (str. 525), Belić: “Naročitu grupu čine imperativne složenice” (str. 38). Stevanović, davši historijat pogleda na te složenice, uporno brani ne samo oblik nego i značenje imperativa u njihovu prvom dijelu. Pri tome se služi ovim argumentima:

a) oblik imperativa: *i* je “gotovo uvek završni glas toga dela ovih složenica, dakako i kod glagola koji u osnovi prezenta nemaju, i nikad nisu imali ovaj nego neki drugi vokal” (str. 13)

b) naglasak imperativa: “prvi (se) deo složenica o kojima govorimo, bar u srpsko-hrvatskom jeziku, i akcentom slaže s imperativom, a ne s prezentom, mislim — u slučajevima gde ova dva glagolska oblika nemaju isti akcenat” (str. 13–14), da bi nekoliko rečenica kasnije u vezi s akcentom dodao: “Naročito je označeni akcenat (kratkouzlazni akcenat na slogu ispred *i*, E.B.), u srpskohrvatskom jeziku, postao zajedničkom osobinom svih tih složenica, i bez obzira na to da li odgovarajući imperativ ima taj ili drugi kakav akcenat” (istakla E.B.).

c) kvalifikativno značenje imperativa: “A najpouzdaniji dokaz da u prvom delu njihovu (tj. tih složenica) imamo imperativ za nas su neka značenja ovoga glagolskog oblika” (str. 14), odnosno “značenja kvalifikativnog karaktera” (str. 17).

U Brabec-Hraste-Živkovićevoj gramatici te se složenice dijele u dvije skupine: u atributne i objektne složenice. Za prve se kaže: “Prvi dio složenice je glagol u imperativu, ali je taj imperativ u službi participi”, a za druge: “Prvi je dio složenice glagol u imperativu, ali taj imperativ ne znači zapovijed, da se radnja ima izvršiti, nego znači samo vršenje glagolske radnje” (str. 174). S. Pavešić navodi da te složenice nastaju iz veze predikata i subjekta i iz veze predikata i objekta. Za jedne i druge kaže: “U jednim

⁷ Imperativne složenice, “Naš jezik”, n. s. VIII, sv. 1–2, 1956, 6–18 i Savremeni srpsk ohrvatski jezik I, Naučno delo, Beograd 1964.

⁸ Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika, III. nepromijenjeno izdanje, Školska knjiga, Zagreb 1958.

⁹ Jezični savjetnik s gramatikom, Matica hrvatska, Zagreb 1971, 331–446.

¹⁰ Pregled gramatike hrvatskoga književnog jezika za osnovne i druge škole, VI, prerađeno izdanje, Školska knjiga, Zagreb 1973.

od tako nastalih složenica glagol se nalazi u prvom dijelu u obliku imperativa" (str. 402). U Stj. Babića čitamo: "Ako je prvi dio glagolski, onda može završavati na samoglasnik *i*" (str. 142).

4. Svi opisivači ovih složenica, kako smo vidjeli, zadržavali su se samo na njihovu prvom dijelu, iako je sintaktički odnos dijelova tih složenica navođen (Živanović, Stevanović, Brabec-Hraste-Živković, Pavešić-Vince).¹¹

5. Proučavajući imeničke složenice nesufiksne tvorbe,¹² nisam mogla zaobići ove složenice jer njihov drugi dio ima oblik leksema. Moj je tadašnji zadatak bio da, prvo, utvrdim je li taj leksemski oblik zaista ušao kao leksem u te složenice ili je nastao u tvorbenom procesu. O tom je zaključku ovisilo kojem tvorbenom načinu pripadaju te složenice. To se moglo utvrditi samo pomoću preoblike, tj. pomoću semantičke analize. Drugi je zadatak bio utvrditi da li je njihov prvi dio doista imperativ ili u nekoj vezi s imperativom, ili je to koji drugi glagolski oblik, što se također moglo utvrditi pomoću preoblike.

6. Budući da te složenice uglavnom označavaju osobu, i to podjednako mušku i žensku osobu,¹³ u većini preoblika trebali bismo imati dvojaku oznaku: onaj koji i ona koja... Iz praktičnih razloga navodi se: osoba koja... Složenice s oznakom osobe jednog spola u preoblici: onaj koji... ili: ona koja... vrlo su rijetke, njih nekoliko u ovoj građi: *čistikuća*, *gaziblato*, *kupivojska*, *muzikrava*, *pletikosa*, *svrzibrada*, *svrzimantija*. Osim složenice *čistikuća* sve označavaju mušku osobu. Takva raspodjela značenja uvjetovana je vanjskim oznakama: *svrzibrada*, *svrzimantija*, socijalnim oznakama: *čistikuća* (žena je bila domaćica, spremačica), *gaziblato*, *kupivojska* (muškarac je bio činovnik i skupljač vojske), a ako nije bio za muške poslove rugalo mu se: *muzikrava*, ili ako je pleo kosu, što je za muškarca neobično, bio je nazvan *pletikosa*.

Dvoznačna bi mogla biti složenica *mastibrk*. Naime, ona bi mogla označavati samo mušku osobu (zbog imenice *brk*), ali bi mogla označavati i osobu obaju spolova ako se ima u vidu izraz *omastiti brk(ov)e* i njegovo značenje 'dobro se najesti', što je ovdje i odabrano.

Složenice koje označuju napravu, ili što drugo neživo, npr. *vadičep*, imaju u preoblici: ono... Složenica *razbibriga* označuje i osobu i pojam, apstraktan ili konkretan, pa ima u preoblici i: osoba... i: ono...

Posebno se čini složenica *pamtivijek* (u AR: vijek koji se pamti; u RMS: samo u priloškom izrazu: od pamtiveka *otkad ljudi pamte*, *odiskona*, *odvajkada*, *oduvek*. Može li se ta složenica protumačiti?

¹¹ U Priručnoj gramatici hrvatskoga književnog jezika, Školska knjiga, Zagreb 1979, u kojoj sam izradila dio *Tvorba riječi* (osim odjeljka *Tvorba glagola*) te se složenice ne spominju jer mi tada njihova tvorbeno struktura još nije bila dovoljno jasna.

¹² V. o tome u mojoj knjizi "Imeničke složenice neprefiksne i nesufiksne tvorbe", Hrvatsko filološko društvo, sv. 11, Zagreb 1980, 29–30.

¹³ Tek rijetke postoje u odnosu koji bi mogao biti mocijski, npr. *vtirep* – *vtirepka*.

Sinonim za izraz *od pamtivijeka* jest izraz *otkako je svijeta i vijeka*, koji je tautološki spoj imenice *svijet* sa značenjem 'ljudski vijek, život' (AR s.v. 1. svijet pod g.e) i imenice *vijek* sa značenjem 'življenje, život, čovječji život' (AR s.v. vijek pod a.), pa bismo složenicu *pamtivijek* mogli protumačiti i kao 'vrijeme otkad postoji ljudski život, otkad se on pamti'.

Zbog specifičnosti ovih složenica uz preoblake, koje sada navodim, daju se u zagradama njihova rječnička značenja:¹⁴

- bježisvijet* → osoba koja bježi od svijeta (RSANU: onaj koji izbegava svet)
brusipēta → osoba koja brusi pete (RMH: indiv. onaj koji bježi, kukavica)
čjepidlaka → osoba koja cijepa dlaku (RMH: = *čjepidlačar*, a pod *čjepidlačar* 'onaj koji do najsitnijih pojedinosti istražuje i ono što nema važnosti, sitničar, kritičar do sitnica, formalist')
čjepidlaka
čistikuća → ona koja čisti kuću (RMH: žena koja čisto drži kuću)
dèrikltupa → osoba koja dere klupu (RMH: pogrd. slab učenik, isp. klupoder)
dèrikoža → osoba koja dere kožu (RMH: gulikoža, globadžija)
gàziblato → onaj koji gazi blato (RMH: podr. mali čovjek, mali činovnik koji se pravi važan; isp. kalogaža)
gàzivjera → osoba koja gazi vjeru (RSANU: indiv. onaj koji gazi veru, koji ne održava reč)
gònivjetar → osoba koja goni vjetar (RSANU: 1. v. vetropir, a pod *vetropir* 'lakomislen, nepromišljen, nestalan čovek')
gùlikoža → osoba koja guli kožu (RMH: gramžljiv čovjek, grabljivac, otimač, zele-naš, lihvar; isp. derikoža)
ispičaša → osoba koja ispija čaše (RMH: onaj koji može ispiti mnogo alkoholnog pića, koji je sklon piću)
ispičutura → osoba koja ispija čuture (RMH: kao uz ispičaša)
izjedipogača → osoba koja izjeda pogače (RMH: izjelica, proždrljivac)
kàžiprst → prst kojim se što kazuje (RMH: drugi prst na ruci, do palca)
kàžipūt → ono što kazuje put (RMH: znak koji pokazuje pravac puta ili ceste, putokaz)
kàžiruka → ruka koja kazuje smjer (RMH: kov. putokaz u obliku ruke)

¹⁴ Potvrde su uglavnom iz Rječnika Matice hrvatske = RMH i Rečnika Matice srpske = RMS, a rjeđe iz Rečnika Srpske akademije nauka i umetnosti = RSANU i Rječnika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti = AR. U obzir nisu uzimane složenice s oznakom pokr(ajinska) riječ, a sve ostale potvrde uzimane su ravnopravno. Cilj ovoga popisa nije sveobuhvatnost građe. S natuknicom je prenesen i rječnički naglasak iz kojeg je vidljivo da te složenice uglavnom imaju kratkouzlazni naglasak (˘) ispred središnjeg *i*. Neke se složenice javljaju kao naglasni parnjaci: *čjepidlaka* i *čjepidlaka*, *rùšimīr* i *rùšimīr*... Kratkosilazni naglasak (˘) ima *vādičep*, a naglasak na središnjem *i*, ali kao parnjak: *čjepidlaka*. Naglasak na oba dijela imaju *svřzimāntija*, *svřzibrāda*, *skōčidjēvōjka*, a naglasak na drugom dijelu, ali kao parnjak, imaju *vucibātina*, *vucimētla*, *tucibātina*, a samo na drugom dijelu *izjedipogača* i *ližiōnac*. U Pavešić-Vinceovoj gramatici (dio je Pavešićev) trosložni drugi dio dosljedno je nositelj složeničkog naglasaka: *ispīčutura*, *izjedipogača*, *vucibātina*, *svřzimāntija*.

- kràdikesa* → osoba koja krade kese (RMH: onaj koji krade kese, kradljivac, lupež; *u istom rječniku ima i kesokradica*)
- kùdibaba* → baba koja stalno kudi (RSANU: v. kudilica, a pod *kudilica* 'ona koja kudi, nalazi zamerke /nekom/, loše govori /o nekom/')
- kùpivõjska* → onaj koji kupi vojsku (RMH: onaj koji kupi vojsku)
- lètipas* → osoba koja leti kao pas (bez glave) (RMS: 1. vetropir, vetrenjak)
- lètivjetar* → osoba koja leti kao vjetar (RMS: vetrogonja, vetropir)
- lizilõnac* → osoba koja liže lonac (RMS: prezr. čovek koji se ponižava da bi stekao nečiju naklonost i koristi od toga, ulizica, udvorica, čankoliz)
- lòmigora* → životinja i osoba koja lomi goru (RMS: 1. naziv za kozu koja se vere po gori, koja lomi goru; 2. fig. osoba spremna na sve, pustolov)
- lòmivrāt* → osoba koja lomi vrat (RMS: onaj koji lomi vrat; fig. odviše smeo; besan /o konju/)
- màstibrk* → osoba koja voli (o)mastiti brk (RMS: podr. onaj koji voli dobro da pojede /da omasti brkove/; čankoliz, izjelica)
- màstigrlo* → osoba koja voli (o)mastiti grlo (RMS: onaj koji voli dobro da pojede /da omasti ... grlo; čankoliz, izjelica)
- màžičizma* → osoba koja maže (nekom) čizme (RMS: kov. pej. čankoliz, ulizica, udvorica)
- màžizdjela* → osoba koja izmazuje (oblizuje) zdjele (RMS: kov. pej. čankoliz, ulizica, udvorica)
- mètičizma* → osoba koja mete čizme (RMS: kov. pej. čistač čizama)
- mlàtipara* → osoba koja mlati pare (RMS: onaj koji zarađuje mnogo novaca /obično na lak način/)
- mlàtišuma* → osoba koja mlati šumu (RMS: pogrd. vetrogonja, vetropir, ludak)
- mòlibõg* → osoba koja se moli bogu (RMS: šalj. bogomoljac)
- mřsipõtka* → osoba koja mrsi petkom (RMS: osoba koja mrsi petkom)
- mřzisivjet* → osoba koja mrzi svijet (RMS: onaj koji mrzi ljude, mizantrop)
- mùtikaša* → osoba koja muti kašu (RMS: onaj koji pravi zbrku, smutljivac, spletkaroš, intrigant)
- mùtimřr* → osoba koja muti mir (RMS: onaj koji muti mir)
- mùtivoda* → osoba koja muti vodu (RMS: a. onaj koji muti vodu; b. fig. onaj koji otežava situaciju, onaj koji voli, koji hoće da zbuni, mutikaša)
- mùzikrava* → onaj koji muze krave (RMS: čovek koji nije za muške poslove)
- nàbiguzica* → osoba koja nabija guzicu (RMS: vulg. onaj koji voli da jede na tuđ račun, mukte, muktaš)
- nàdriknjiga* → osoba koja je nadrla (načela) knjigu (RMS: poluobrazovan, nedoučen čovek)
- nàpniguša* → osoba koja napinje gušu (RMS: pej. ona koja napinje gušu)
- pàlikoža* → ono što pali kožu (RMS: isto)
- pàlikuća* → osoba koja pali kuće (RMS: onaj koji namerno pali tuđe kuće, potpaljivač)

- pàmtivijek* → vijek koji se pamti (AR)
- pàzikuća* → osoba koja pazi kuću (RMS: čovek koji pazi na kuću i na red u njoj, domar, nastojnik kuće)
- pàzikūla* → kula s koje se pazi (RMS: neob. kula s koje se motri okolina, osmatračnica)
- pàzitōranj* → toranj s kojega se pazi (RMS: neob. toranj s kojega se osmatra, motri okolina)
- pēcibrāv* → osoba koja peče brava (RMS: onaj koji okreće, obrće brava koji se peče)
- pēcirkacija* → osoba koja peče rakiju (RMS: neob. čovek koji se bavi pečenjem rakije)
- pīrivatra* → osoba koja piri u vatru (RMS: onaj koji piri vatru, zanesenjak)
- pļēvidrūg* → drug koji s kim pjeva (RMS: onaj koji s nekim zajedno peva)
- plāčidrūg* → drug koji s kim plače (RMS: drug u plaču, u žalosti, u nesreći)
- plāčidrūga* → druga koja s kim plače (RMS: žena plačidrug)
- plētikosa* → onaj koji plete kosu (RMS: čovek s upletenom kosom)
- prēlivoda* → osoba koja se prelijeva kao voda (RMS: besposličar, šeprtlja, brbljavac, *a trebalo bi prevrtljivac*¹⁵)
- prīšipetlja* → osoba koja kome prišiva petlje (RMS: 1. nametljiva, dosadna osoba; 2. indiv. nevešt, nespretn čovek, šeprtlja, oklevalo, skanjeralo; 3. onaj koji nekoga podržava iz koristoljublja, prirepak)
- pròbigora* → osoba koja probija goru (RMS: čovek nemirna duha, probisvet)
- pròbisvijet* → osoba koja probija svijet (RMS: protuva, skitnica, pustolov)
- pūnišake* → ono što puni šake (RMS: kart. igra karata)
- rāzbibriga* → osoba koja razbija brigu i ono što razbija brigu (RMS: 1. razonoda, zabava, uveseljavanje; 2. a. ono što služi za razonodu, zabavu, što pruža zadovoljstvo; b. onaj, ono što nekoga razonođuje, teši, uveseljava; 3. /u atributskoj službi/ koja razonođuje, koja pruža zadovoljstvo)
- rāzbigūz* → ono na čemu se može razbiti guz (RMS: šalj. poledica)
- rāzbivōjska* → onaj koji razbija vojsku (RMS: onaj koji razbija vojske, pobedonosni ratnik)
- rāzvrziga* → osoba koja razvrgava igru (RMS: onaj koji kvari igru, društvo)
- rūšigrād* → osoba koja ruši grad (RMS: buntovnik, revolucionar)
- rūšimtr* → osoba koja ruši mir (RMS: onaj koji ruši, narušava mir, koji izaziva nered)
- rūšimtr* → osoba koja ruši nečiji trud (RMS: indiv. onaj koji ruši, uništava tuđi trud)
- rūšitrūd* → osoba koja ruši nečiji trud (RMS: indiv. onaj koji ruši, uništava tuđi trud)
- skōčibuba* → vjerojatno buba koja skače (RMS: mn. opšti naziv za insekte iz porodice tvrdokrilaca, klišnjaci)

¹⁵ Usp. Jezik XX, 1972–1973, 57. i 58. gdje K. Pranjić kaže "... bio prevrtljiv u pogledima, pučki bi se to reklo: bio prelivoda" i "budući čudnim političkim prevrtljivcem...". Isticanja su moja. E.B.

- skòčidjèvōjka* → djevojka koja skače, koja je hitra (RMS: 1. brza i okretna djevojka; 2. djevojka koja bez pristanka roditelja odbegne momku)
- skòčimiš* → vjerojatno što slično mišu što skače (RMS: glodar vrlo dugih stražnjih nogu kojima se brzo i vešto odbacuje)
- smřdibuba* → vjerojatno buba koja smrdi (RMS: 1. vrsta biljne stenice koja izlučuje neprijatan miris; 2. pogrd. pakostan, zloban čovek)
- svřbigūz* → plod od kojega svrbi guz i pojava koju taj plod izaziva (RMS: a. šipak, plod divlje ruže; b. svrbež koji se oseća u čmaru, ako se jede šipak)
- svřzibráda* → onaj koji svrgne bradu (RMS: onaj što obrije bradu koju je ranije ostavio da mu raste; raspop)
- svřzikapa* → osoba koja svrgne kapu (RMS: fig. onaj koji menja svoje poglede, mišljenje, nazore)
- svřzimántija* → onaj koji svrgne mantiju (RMS: onaj koji je skinuo mantiju, koji se odrekao svešteničkog poziva, kaluđerstva, redovništva; raspop, raskaluđer)
- svřzipop* → pop koji je svrgnuo mantiju (RMS: pop koji se odrekao svoje popovske dužnosti, svřzimantija, raspop)
- svřzislov*
svřzislovo → osoba koja je svrgnula slova (RMS: onaj koji je prekinuo započeto učenje škole)
- třčilaža* → laža koja trči; osoba koja trči da raznese laži (RMS: onaj koji pronosi laži; isp. lažitorka)
- tucibàtina*
tùcibatina → osoba koja tuče batinom (RMS: neob. onaj koji batina, bije, tuče, nemilosrdno postupa)
- tùžibaba* → osoba koja tuži kao baba (RMS: tužakalo)
- vădičep* → ono čime se vadi čep (RMS: neol. sprava kojom se vade čepovi, zapušači)
- vřtigūz* → osoba koja vrti guzom (RMS: onaj koji se neprestano vrti, koji nikada ne miruje, fig. prevrtljivac)
- vřtikapa* → osoba koja vrti kapom (RMS: prevrtljivac)
- vřtirėp* → osoba koja se vrti kao da joj smeta rep (RMS: vřtiguz)
- vřtivjetar* → osoba koja se vrti kao vjetar (RMS: vetropir, vetrogonja)
- vucibàtina* → osoba koja vuče batinu (RMS: pogrd. a. besposličar, neradnik, skitnica; b. nevaljalac, hulja, nitkov, propalica)
- vucimėtla*
vùcimetla → osoba koja vuče metlu (RMS: indiv. pogrd. neradnik, besposličar; slugeranja)
- vucimjėšina*
vùcimjėšina → osoba koja vuče mješinu (RMS: indiv. pogrd. debeljko; pijanica).

7. Među navedenim složenicama nema tvorenicama s *laži-*, *nadri-* (osim *nadriknjiga*) i *nazovi-*, iako se o njima govorilo kao o složenicama s imperativom u prvome dijelu.¹⁶

¹⁶ Stj. Ivšić, v. bilj. 5.

Radeći na imeničkim složenicama nesufiksalne tvorbe, došla sam do zaključka da *laži-*, *nadri-* i *nazovi-* nemaju glagolsko značenje i da su zapravo modifikatori (preinačitelji) značenja riječi uz koju stoje u tvorenici. Oni su zbog toga uvršteni u prefikse, i to u prefikse sa zajedničkim značenjem 'lažni, nepravi, tobožnji':¹⁷

lažicar → lažni, nepravi, tobožnji car

nadriliječnik → lažni, nepravi, tobožnji liječnik

nazovipolitičar → lažni, nepravi, tobožnji političar.

8. Iz preoblika navedenih složenica (t. 6) može se a) u vezi s njihovim prvim dijelom i b) u vezi s njihovim drugim dijelom vidjeti ovo:

a) U nekih složenica ovoga tipa imamo u preoblici glagolski oblik na *i*, dakle oblik koji liči na imperativ (npr. u *brusipeta*, *pazikuća*, *vtivjetar*), a u nekih glagolski oblik koji ne završava na *i*, dakle oblik koji ne liči na imperativ (npr. u *derikoža*, *kradikesa*, *plačidrug*) i koji nije mogao ući u složenicu zajedno s tim *i* nego ga je dobio u tvorbenom procesu. Prve su složenice brojnije. Glagolski oblik koji završava na *i* u preoblici nije imperativ nego prezent. Čak i u složenici *kljujdrvo* moguće je govoriti o prezentu, ali pokraćenom: → ptica koja kljuj(e) drvo. Takva je i složenica *zavrćkola* → osoba koja zavrće kolom, koju Maretić navodi s apostrofom: *zavrć'kola* (v. dalje u ovom odlomku). U složenicama *kljujdrvo* i *zavrćkola* imamo nulti spojnik (-Ø-).

U složenici *pjevidrug* i *cjepidlaka* prvi se dio ne podudara ni s prezentom (cijepa, pjeva), ni s imperativom (cijepaj, pjevaj). Glasovno neslaganje između glagolskog lika u preoblici i glagolskog lika u složenici javlja se i u drugim složenicama, npr. u *raspikuća* (→ osoba koja rasipa kuću), u *vucibatina* (→ osoba koja vuče batinu), *razvrziga* (→ osoba koja razvrgava igru), *ispičutura* (→ osoba koja ispija čuture).

Shvaćanje glagolskog dijela tih složenica kao imperativa učvrstilo se, najvjerojatnije, na osnovi upravo navedenih složenica, u kojima se prvi, glagolski dio poklapa glasovno s 2. l. jd. imperativa. U vezi s tim zanimljivo je Maretićevo mišljenje u 1. izd. Gramatike: "Sva je prilika, da su iznajprije u ovakvijem složenicama bili glagoli, koji idu u IV. vrstu, kojima se osnova svršuje na *i*, na pr. čistikuća, drživaška (ispor. čistiti, držiti); tu oblici *čisti-*, *draži-* upravo su osnove glagolske, a narod ih je po malo počeo osjećati kao zapov. nač.; pa kad se to osjećanje utvrdilo, onda su mogle nastati riječi kao: kljujdrvo, koz'baša (mj. kosibaša), nazðviròd, ràzvřz'igra, vùcibatina, zavřć'kola (tko zavrće kolom), gdje je prvi dio pravi pravcati zapovjedni način" (str. 365). Toga, zbog prihvaćanja participskog značenja prve složeničke riječi, više nema u drugom izdanju. Maretić je, znači, i dalje razmišljao o tim složenicama. Analoški uzorak iz prvog izdanja bolje je rješenje, ali je nažalost napušteno. Analogija je prisutna i pri pojavi složenice *pjevidrug* (prema *plačidrug*). U tvorbi tih složenica analoška je tvorba vrlo izrazita.

b) Drugi složenički dio u preoblikama rijetko ima svoj osnovni, nominativni lik: *drug* u *plačidrug*, *kula* u *pazikula*, *prst* u *kaziprst*. Češće se javlja u akuzativu: *blato* u *gaziblatu* (onaj koji gazi *blato*), *kuću* u *pazikuća* (osoba koja pazi *kuću*), *mir* u *muti-*

¹⁷ Više o tome može se naći u mojoj knjizi (v. bilj. 12), 17–18.

mir (osoba koja muti *mir*), što znači da su leksemski lik drugoga dijela te složenice do-
bile u tvorbenom procesu. Prema tome složenice tipa *plačidrug* i složenice tipa *pazikuća*
ne mogu pripadati istom tvorbenom složeničkom načinu.

Tome u prilog ide već dvovrstan sintaktički odnos njihovih dijelova:

subjekt – predikat (*plačidrug* → *drug* koji s kim *plače*)

predikatni glagol – objekt (*pazikuća* → osoba koja *pazi kuću*).

Skupina sa sintaktičkim odnosom subjekt – predikat slabo je plodna, a sku-
pina sa sintaktičkim odnosom predikatni glagol – objekt nešto je plodnija, što je
i razumljivo jer su glagoli koji sudjeluju u tvorbi tih složenica uglavnom prelazni glagoli
koji tu prelaznost i ostvaruju.

9. S obzirom na izraz osnovnih riječi u preoblici mogli bismo uspostaviti nekoliko
podtipova:

– složenice u čijoj preoblici nalazimo potpuni izraz i prvog i drugog njihova dije-
la:¹⁸ *gaziblato* → onaj koji *gazi blato*, *pazikula* → *kula* s koje se *pazi*

– složenice u čijoj preoblici nalazimo samo potpuni izraz drugog dijela: *plačidrug*
→ *drug* koji s kim *plače*

– složenice u čijoj preoblici nalazimo samo potpuni izraz prvoga dijela: *pazikuća*
→ osoba koja *pazi kuću*, *mutikaša* → osoba koja *muti kašu*

– složenice u čijoj preoblici ne nalazimo izraz koji se potpuno poklapa s njihovim
dijelovima: *deriklupa* → osoba koja *dere klupu*, *ispičutura* → osoba koja *ispija čuture*,
prišipetlja → osoba koja *prišiva (nekome) petlje*, *vucibatina* → osoba koja *vuče batinu*.

Njihova tvorbena analiza izgledala bi ovako:

gaziblato: gazi–blato

pazikula: pazi–kula

plačidrug: plač–i–drug

pazikuća: pazi–kuć–a

mutikaša: muti–kaš–a

deriklupa: der–i–klup–a

ispičutura: ispi–čatur–a

prišipetlja: priši–petlj–a

vucibatina: vuci–batin–a.

Od izraza u preoblici najviše se udaljuje izraz prvoga dijela složenice *vucibatina*.
Takve su i složenice *pecibrav*, *pecirakija*, *svrzihrada*, *tucibatina*...

10. Na osnovi navedenih tvorbenih analiza izlazi da bi te složenice nastajale različ-
itim tvorbenim načinima:

srastanjem: gazi–blato, pazi–kula

¹⁸ Prvi i drugi dio ne upotrebljavam ovdje u strogo tvorbenom smislu.

složeno-nesufiksalsnom tvorbom: plač-i-drug
 srastanjem i sufiksacijom: pazi-kuć-a, muti-kaš-a
 složeno-sufiksalsnom tvorbom: der-i-klup-a.

Preostale složenice: *ispičutura*, *prišipetlja*, *vucibatina* ne ulaze ni u jedan od navedenih tvorbenih načina. Problem se nalazi u njihovu prvom dijelu. Ono što u njemu možemo prepoznati jest infinitivna osnova svršenog parnjaka nesvršenog glagola, čiji prezent imamo u preoblici: *ispi(ti) : ispija, priši(ti) : prišiva* i imperativ glagola *vuci: vuci : prez. vuče*. Nizovi *ispi-*, *priši-* mogli bi biti i morfološki analoški likovi, u ovom slučaju imperativi, ali bez završnog *j*: *ispi(j), priši(j)*. (Usp. i citirano Maretićevo mišljenje o tome, t. 8.) U prilog tome svakako ide činjenica da u preoblikama tih složenica, što je već rečeno, nema imperativa.

Složenice tipa *ispičutura*, *prišipetlja* i *vucibatina* pripadale bi skupini analoških složenica.

11. Potreba za što jednostavnijim opisom složenica s morfološki istim prvim dijelom, dakle za što manje tvorbenih načina, nameće pitanje: ne bi li se u svim tim složenicama (izuzev analoških, a možda i u njima) mogao u tvorbenoj analizi izlučiti *-i-* kao spojnik i tako u tvorbi tih složenica imati samo dva tvorbenička načina: složeno-sufiksalsni i složeno-nesufiksalsni. Da, kad se tome ne bi opirale složenice tipa *gaziblato*, *kljujdrvo* i sve potencijalne složenice s akuzativom sr. roda uz prelazni glagol.

12. Sva dosadašnja razmatranja ovih složenica, kako je već na početku i istaknuto, odnosila su se na njihov prvi dio. Tek kad se počelo složenice razvrstavati prema tvorbenim načinima, trebalo je uzimati u obzir i njihov drugi dio. Pri tom su odlučujuću ulogu počele dobivati preoblike i tvorbenička analiza, pa mehaničko razvrstavanje složenica u složenice nesufiksalsne tvorbe zbog leksemskog lika njihova drugog dijela nije bilo prihvatljivo. Tako i složenice tipa *plačidrug* i složenice tipa *deriklupa* nemaju istovrsnu preobliku, pa prema tome ni istu tvorbeničku strukturu, što je ovdje u tvorbenoj analizi pokazano, a to znači, ponavljam, ne mogu biti složenice iste tvorbe. *Plačidrug* je složenica nesufiksalsne, a *deriklupa* složenica sufiksalsne tvorbe. U složenicu *plačidrug* drugi je dio (leksem *drug*) ušao kao leksem, a u složenici *deriklupa* leksemski lik *klupa* nastao je u tvorbenom procesu pomoću sufiksa *-a*. On se, istina, glasovno poklapa s leksemom *klupa*, ali nema značenje 'klupa koja...'. Prema tome, ako u analizi sufiksalsne izvedenice o značenju ovisi koji će biti sufiks (biser-nica 'školjka koja stvara biser', bisern-ica 'biserna školjka'), onda i u analizi složenice o značenju ovisi je li to složenica sufiksalsne ili složenica nesufiksalsne tvorbe.

13. U složenica nesufiksalsne tvorbe (*plačidrug*) i u složenica sufiksalsne tvorbe (*deriklupa*) izlučen je u tvorbenoj analizi vokal *i* koji stoji na granici složeničkih dijelova i povezuje ih u jednu morfološku i sintaktičku cjelinu, a to znači da je spojnik.

14. U *Priručnoj gramatici* i se još ne spominje kao spojnik, ali je ostavljena mogućnost da među dijelovima složenice kao spojnik bude i koji drugi samoglasnik osim samo-

glasnika *o*: "Između prvog i drugog dijela složenice obično se nalazi samoglasnik koji spaja oba dijela u jedan pojam. Najčešće je to (istakla, sada, E.B.) samoglasnik *o*..." (str. 233). U *Imeničkim složenicama nesufiksarne ... tvorbe* i je izlučen uz složenicu *plačidrug*, dakle uz složenicu nesufiksarne tvorbe. Uz ostale se o njemu nije govorilo jer one nisu bile predmet toga rada, nisu dakle, prema definiciji složenice nesufiksarne tvorbe, ulazile u tu skupinu složenica.

15. Složenice s leksemskim likom drugoga dijela uglavnom znače osobu, i to podjednako mušku i žensku osobu što bi, kako je već rečeno, trebalo doći do izražaja u dvojakoj oznaci u njihovoj preoblici (*brusipeta* → onaj koji i ona koja brusi pete). Međutim, potrebno je naglasiti i da one označuju osobu tako da je karakteriziraju, da iznose neku njezinu izražajnu osobinu, neku njezinu uočljivu sklonost. Najčešće su to osobine kojima se podsmijavalo. Stoga te složenice nisu neutralne pa ne mogu označavati profesiju. Neutralne i ujedno terminologizirane dosta su rijetke. Usp. *vadičep* → ono čime se vadi čep, *pratibrod*¹⁹ → onaj koji prati brod ili *pazikuća* → osoba koja pazi kuću, koja je preporučena umjesto *kućepazitelj*.²⁰

16. U vezi s takvim značenjem te složenice imaju uza se (u rječnicima) dodatnu oznaku: indiv. (= individualno): *brusipeta*, kov. (= kovanica): *metičizma*, pogrd. (= pogrdno): *deriklupa*, podr. (= podrugljivo): *gaziblato*, prezr. (= prezrivo): *ližilonac*, pej. (= pejorativno): *metičizma*, šalj. (= šaljivo): *molibog*, fig. (= figurativno): *mutivoda*, neob. (= neobično): *pazikula*.

17. Često, također, imaju novo značenje koje se udaljuje od značenja sastavnih dijelova. Npr. *gaziblato* 'činovničič', *ispičutura* 'pijanica', *brusipeta* 'kukavica', *gonivjetar* 'smetenjak', *muzikrava* 'čovjek koji nije za muške poslove'. U vezi s tim javlja se i jedno vrlo bitno pitanje, a to je: jesu li te sve složenice danas motivirane, odnosno da li ih treba opisivati kao tvorenice. Posebno se to odnosi na tvorenice kao *brusipeta*, *deriklupa*, *gonivjetar*... Na to pitanje ne treba prenaplo odgovoriti. Kriterij da je tvorenica ona riječ koja je jasna i svojim izrazom i svojim sadržajem, odnosno ona koja čuva izraz i sadržaj osnovnih riječi, nije za sve imenice dovoljan jer se ne može primijeniti na sve one imenice u kojima je prvi dio prepoznatljiv kao glagolski. Površnim pristupom većina bi se tih imenica odmah mogla označiti kao nemotivirane i isključiti ih iz tvorbenog proučavanja, kao ove maloprije spomenute. Međutim, riječ je ovdje o još nečem. Naime, njihove se osnovne riječi već upotrebljavaju u novom, pomaknutom značenju, kao izričaji. Na primjer *brusiti pete* 'bježati', *derati klupu* 'biti loš učenik', *guliti kožu* 'pljačkati, globiti', *goniti vjetar* kapom 'raditi uzaludan posao'. Ovdje bi zapravo bila riječ o motiviranosti frazeološkim značenjem osnovnih riječi. Ta frazeologizacija zahvaća najčešće jednu osnovnu riječ, prvu

¹⁹ Enciklopedija Leksikografskog zavoda, Zagreb 1969, sv. 5, pod *pratibrod*: (skušac *pratibrod*...), riba iz porodice gnjuraca... Udružuje se s morskim psima ... ili prati brodove. (Istakla E.B.).

²⁰ Jezični savjetnik pod *kućepazitelj*.

ili drugu, ali može zahvatiti i obje riječi. Najčešća je ipak frazeologizacija glagola, dakle prvoga dijela. Na primjer *brusiti* u *brusiti pete* ili *lizati* u *lizati lonac*, ili *derati* u *derati klupu*. To su zapravo leksemi koji ne pristaju jedan uz drugi i dodatno se značenje nalazi već u samom izrazu koji motivira složenicu.

Osnovne riječi nekih složenica su leksemi koji pristaju jedan uz drugi: *izjesti pogaču* → *izjedipogača*, *ispijati čaše* → *ispičaša*, ali su i one s pomaknutim značenjem: *izjelica*, *pijanica*. Tako bi ove složenice sačinjavale posebnu skupinu ne samo složenica nego i tvorenica uopće, dakle skupinu u kojoj je bitno utvrditi i frazeološko značenje osnovnih riječi, s daljim ili bližim prijenosom.

18. Frazeologizirani izrazi kojima su motivirane neke od ovih složenica podsjećaju donekle na izraze, također frazeologizirane: *pala mu je sjekira u med*, *naći se u nebranu grožđu*, *živjeti na bijelu hljebu* i dr., koji također imaju svoju kontekstualnu motiviranost.

Zajednička im je i stilska izražajnost. Naime, *pala mu je sjekira u med* sa značenjem 'pošlo mu je dobro, posrećilo mu se' ili *naći se u nebranu grožđu* sa značenjem 'naći se u nezgodnoj situaciji' izražajnije je od upotrebe samoga značenja. Tako su i složenice *brusipeta*, *gonivjetar*, *vrtiguz* izražajnije jer su stilski obilježenije od imenica čija značenja dobivaju, a koje također mogu biti stilski obilježene, izražajnije su dakle nego *plasiljivac*, *besposličar*, *nemirko*. U prilog njihove izražajnosti ide i rano nadimачno javljanje tog složeničkog tipa. Usp. *Platihljeb* i *Platimeso* iz 11. st. (AR).

19. Neke od ovih složenica imaju tvorbenu paralelu u složenicama sa spojnikom -o-, u kojih je prvi dio imenički. Na primjer: *deriklupa* u *klupoder*, *derikoža* u *kožoder*, *ispičutura* u *čuturoispilac*, *kažiput* u *putokaz*, *kradikesa* u *kesokradica*, *lomigora* u *gorolomnik*, *molibog* u *bogomoljac*. Takve se složenice sastaju u istoj preoblici. Na primjer:

<i>deriklupa</i>	}	osoba koja dere klupu
<i>klupoder</i>		
<i>kradikesa</i>	}	osoba koja krade kese
<i>kesokradica</i>		

Jedino *ispičutura* i *čuturoispilac* nemaju istu preobliku jer pripadaju različitim složeničkim tvorbama: *ispičutura* složeno-sufiksaloj, a *čuturoispilac* složeno-nesufiksaloj tvorbi.

Složenica s glagolskim prvim dijelom ima redosljed osnovnih riječi: *deriklupa* → osoba koja dere klupu, a složenica s imeničkim prvim dijelom ima inverzni redosljed osnovnih riječi: *klupoder* → osoba koja dere klupu... U složenici *deriklupa* istaknuta je glagolska radnja, a u složenici *klupoder* predmet glagolske radnje.

Prisutnost podrugljivosti sačuvana je u svim značenjskim parnjacima, što samo potvrđuje da je obilježnost sadržana u samim osnovnim riječima.

20. Neke od ovih složenica imaju tvorbenu paralelu u sufiksaloj izvedenicama, npr. *izjedipogača* u *izjelica*, *kradikesa* u *kradljivac*.

21. Zettova građa²¹ sugerira da su složenice s prvim glagolskim dijelom mogle imati i spojnik *-o-*, npr. *ljuboženьць*. Danas je uobičajena složenica s imeničkim prvim dijelom: *ženoljubac*. Tako i *ženomrzac*, *čovjekoljubac*, *štetočinac*, pa i novije takve složenice: *srnoljubac* (Vikend, 24. 11. 1978, str. 40) i *djecomrzac* (Vikend, 12. 12. 1980, str. 23). Međutim, i složenice tipa *ljuboženьць* imaju imensku osnovu u prvome dijelu.

22. O nekoj posebnoj plodnosti u ovih složenica ne može se govoriti. One su uvjetovane situacijski (nastajale su iz podsmijeha i širile se iz podsmijeha) i zbog toga i njihova plodnost o tome ovisi. Ali uvijek se, u okviru postojećih tvorbenih uzoraka, mogu ostvariti nove takve složenice.²²

23. Njihov drugi, imenički dio također je karakterističan. Najbrojnije su imenice koje znače dijelove čovječjeg tijela (peta, dlaka, koža, brk, kosa, prst, ruka, vrat, grlo, guz, guzica, guša, šaka), zatim one koje označuju upotrebne i druge predmete (čša, čutura, kesa, lonac, zdjela... klupa, batina...), pa domaće i druge životinje (krava, pas, koza, buba, miš...).²³

24. Mogli bismo zaključiti: Složenice o kojima se ovdje govorilo čine posebnu skupinu složenica (ne samo imeničkih) i po svojoj strukturi, i po svom značenju, i po upotrebi. U njih jedino imamo spojnik *-i-*, iznose bitnu karakteristiku osobe koju označuju, a upotrebljavaju se uglavnom iz podsmijeha, poruge. U njima je, moglo bi se reći, sadržan i stav stvaraoaca složenice. Naime, one često iznose osudu nečega: *gazivjera*, *kradikesa*, *gulikoža*, pretjeranost u nečemu: *ispičasa*, *ispičutura*, *izjedipogača*. Za oznaku neke osobine može biti i više složenica. Tako značenje 'besposličar, danguba' imaju složenice *gonivjetar*, *vucimetla*, značenje 'skitnica' složenice *probigora*, *probilijeska*, *probisvijet*, a značenje 'prevrtljivac' složenice *prelivoda* i *vrtikapa*.

Tek kad označuju radnju koju je potrebno vršiti na nekom objektu izlaze iz skupine obilježenih složenica (*pazikuća*, *vadičep...*). Zbog brojnosti onih prvih najvjerojatnije neće na terminološkom području moći razviti veću proizvodnost.

²¹ R. Zett, Beiträge zur Geschichte der Nominalkomposita im Serbokroatischen, Böhlau Verlag Köln Wien, 1970, 138–318. V. i str. 75–76.

²² Npr. *plačizastupnik* (I. Raos, 60 *prilgovijedaka*, Zagreb 1980, 59), *letikapa* (anim. film 18. 5. 1980), *rušikuća* (anim. film 26. 4. 1972). Njima bismo mogli pridružiti i potencijalnu složenicu *lovimagla* sa značenjem 'zanesenjak' koja bi bila motivirana izrazom *loviti maglu* 'zanositi se nečim neostvarljivim, nerealnim' (usp. RMS s. v. magla). Od ove potencijalne složenice s frazeologiziranim značenjem osnovnih riječi razlikuje se složenica *lovimuha* motivirana riječima u stvarnom odnosu: *loviti muhe*. Usp. Stevanović, Imperativne složenice, str. 10, gdje se ta složenica navodi i tumači.

²³ Usp. i M. Koro bar, Za kompozitive sastaveni od glagol + imenka vo makedonskata antropimija, "Makedonski jazik" XXIII/1972, 139–140.

Zusammenfassung

DIE NOMINALKOMPOSITA MIT DEM VERB IM ERSTEN TEIL

Zwischen den Nominalkomposita mit dem Verb im ersten Teil sind die sogenannten Imperativkomposita die zahlreichsten. Der Termin sagt, dass ihr erster Teil, den die bisherigen Untersucher dieser Komposita betrachteten, in Verbindung mit dem Imperativ steht.

Durch Erforschung der Nominalkomposita mit der suffixlosen Bildung musste die Autorin auch diese Komposita betrachten, weil ihr zweiter Teil eine Lexemform hat. Man sollte nämlich feststellen, ob diese Lexemform in die Komposita wie ein Lexem eingebunden ist oder in einem Bildungsprozess entstanden ist. In der Analyse hat sich die Autorin mit der Transformation geholfen, d.h. mit der Umschreibung der Bedeutung.

Die Transformationen zeigen folgendes:

1. Im ersten Teil dieser Komposita gibt es keinen Imperativ, sondern die Form, die an den Imperativ erinnert und mit der Präsensform in der Transformation gleich (*pazikuća* → osoba koja *pazi* kuću) oder ungleich ist (*kradikesa* → osoba koja *krade* kese). Die lautliche Unübereinstimmung kann zwischen der verbalen Form in der Transformation und der verbalen Form im Kompositum auch grösser sein (*svrzimantija* → onaj koji *svrgne* mantiju), was auf die Anwesenheit der Analogie in der Bildung dieser Komposita hinweist.

2. Nach ihrem zweiten Teil sind diese Komposita zweierlei: bei einem ist das Verhältnis der fundamentalen Worte Subjekt – Prädikat (*plačidrug* → *drug* koji s kim *plače*) und bei den anderen ist dieses Verhältnis Verbprädikat – Objekt (*gulikoža* → osoba koja *guli* kožu). Die ersten sind Komposita mit der suffixlosen Bildung und die zweiten sind Komposita mit der suffixalen Bildung.

3. Bei manchen Komposita dieses Typs kann man das Verbindungsmorphem *-i-* beseitigen.

Bei den Komposita des Typs *brusipeta* 'kukavica', *deriklupa* 'loš učenik' ist wesentlich die Motivation mit der phraseologischen Bedeutung der fundamentalen Worte festzustellen (*brusiti pete* 'bježati', *derati klupu* 'biti loš učenik').